

Michal Čunderle

O ŘEČI

Michal Čunderle

O ŘEČI

BRKOLA

Tato publikace vznikla v rámci institucionální podpory MŠMT na dlouhodobý koncepční rozvoj AMU.

Recenzoval Mgr. Libor Vodička, Ph.D.

Obsah

Předmluva	7
MALÁ PROPEDEUTIKA PŘEDNESU	9
SVĚDECKÁ DOLOŽKA.....	17
ŘEČ A TĚLO	25
ETIKA ŘEČI	33
JAK JSEM SE UČIL UČIT	39
SVÍZEL S ŘEČÍ	50
DOBŘÝ CHLAPEC IVAN VYSKOČIL	7
Ediční poznámka.....	7
Summary	7
Rejstřík.....	7

Copyright © Michal Čunderle, 2012
Design and Cover © Jan Zich, 2012
© Brkola, s.r.o., 2012

ISBN

Předmluva

V roce 1996 jsem prvně přijel z brněnské filozofie na semestrální stáž na katedru autorské tvorby a pedagogiky DAMU k Ivanu Vyskočilovi a jeho kolegyním (abecedně): Vítězslavě (Adě) Fryntové, Zdeně Kratochvílové, Haně Smrčkové, Libuši Válkové a Evě Vyskočilové. A začal se dosti inenzivně zajímat o to, co se zde dělo. Zůstal jsem nakonec k dnešku. Jedním z mých hlavních zájmů se stala řeč. Řeč, jak se zde studovala a studuje. Příležitostně jsem k tomuto tématu psal texty, které jsem publikoval v různých sbornících a časopisech. Prvním z nich byla Malá propedeutika přednesu, kterou jsem napsal coby student – jak se říká – z vnitřní potřeby, chtěje podat jednoduchý popis toho a průnik k tomu, jak učí přednesu Vítězslava Fryntová. Návodnost textu a nejspíš i mnohoslibné pedagogické substantivum v názvu zapříčinily, že samovolně dodneška funguje a fluktuuje jako jedno ze vstupních pojednání k výchově k řeči, jak je tato psychosomatická disciplína pojmána na katedře. To byl taky první důvod, proč uvažovat o knížce. Druhým byl nápad dát ony texty k sobě, poněvadž jsou tematicky jasně spřízněné a zejména poněvadž podávají svědectví o tom, jak se řeč a myšlení o řeči na katedře vedly, a to v době, kdy psychosomatika neměla v oficiálních školních kruzích na různých ustláno. Stejně jako jsem se pokoušel pojmenovávat jisté věci a principy, texty zrcadlí i moje zkoušení, nadšení, tázání a tápání. Napsal bych už něco asi jinak, ale nechal jsem všechno takřka beze změn, to by to jinak nebylo svědectví. Vzhledem k tomu, že knížka je prvotně určena pro studenty a pro další zájemce o naše pojetí, je toto prolínání obecného a osobního snad namístě. Z podobného důvodu

jsem ponechal i vířivé kroužení kolem tématu, různá vynořování a zanořování, opakování a návraty. Takhle nějak se vlastně „u nás“ učí – nejen řeči.

(2012)

MALÁ PROPEDEUTIKA PŘEDNESU

V případě dialogického jednání jde, jak říká Ivan Vyskočil, o nepředmětné studium herectví, vedené možnostmi chvíle a možnosti a pohotovostí všimnout si těchto možností a dostat jim. Hodiny přednesu jsou oproti tomu předmětné – studuje se text/řeč a skrze text/řeč. Už proto je a nejspíš musí být Vítězslava Fryntová v roli toho, kdo je přece jenom více upozorňující a řídicí než pedagog dialogického jednání. Co do obecného principu však mají obě disciplíny k sobě blízko: nabízejí příležitost, jak si ohledávat a nacházet své možnosti projevu a bytí.

Hned zkraje překvapí skutečnost, že práce na přednesu textu v pojetí Vítězslavy Fryntové nezačíná žádným textovým rozbohem ani píděním se po tom, „co chtěl básník říci“. Student má v rukou text a jeho prvním a základním úkolem je přečíst jej věcně, tzv. po smyslu, aby se pokusil uvědomit si jeho základní sdělení a sdělnost.

Můžeme okamžitě namítnout, že jde o naprostou samozřejmost a banalitu, protože normální člověk přeci nemůže říkat něco, a nevědět přitom co. Zkušenost posledních desetiletí, kdy se často velmi přesvědčivě sdělovaly bláboly, aniž by je mluvčí jako bláboly přiznával, však tuto přirozenost nejspíš popřela. Vítězslava Fryntová se na každý pád snaží tvrdošijně probudit v každém přednášejícím vědomí sdělování a sdělení, tj. aby člověk věděl, že sděluje a co sděluje. Jinak řečeno Fryntová vnímá přednes textu především jako komunikační akt, uskutečňovaný ve specifických podmínkách. Přednášejícího nechápe jako tlampač autora či textu, nýbrž jako člověka, který samostatně komunikuje skrze již hotový text, a snahou přednášejícího je proto přijmout tento text nějakým způsobem za vlastní a pojmout jej jako svou promluvu v dialogu s druhým.

Rozumí se samo sebou, že když člověk komunikuje prostřednictvím textu, jehož není původcem, nemusí se s tím, co

říká, plně identifikovat. Jde spíše o hledání možných způsobů, jak bych text říkal já, kdybych byl jeho autorem a v konkrétní komunikační situaci. Současně jde o hledání komunikační potence textu v mluvené podobě. Repliky diváka, jakožto partnera v dialogu, jsou co do jazykového projevu samozřejmě minimalizovány a jeho účast záleží spíše v aktivním poslouchání a přihlížení, v bytí s. Společné sdílení je zřejmě rozhodujícím znakem takového dialogu.

Realizovat přednes textu jako komunikační akt tedy vyžaduje poznat a vědět, co se sděluje, pokud to vůbec lze. Prostředkem k tomu je věcné čtení po smyslu, čímž je míněno čtení naivní, dětské, užaslé a žasnoucí, nepodezíravé, nezáludné a primitivní. Slova jsou chápána jako znaky odkazující k nejbližším konkrétním významům, spojnice mezi slovem a významem je pokud možno co nejvíce přímočará, primární, klasická, neočekávanější. Je to čtení, které věří tomu, co je napsáno. Čtenatel má mít při každém slově co nejkonkrétnější představu, takřka hmatatelnou, a slovo s touto představou vyslovuje.

Zdánlivě se jedná o triviální čtení, které vnímá pouze jednu významovou vrstvu textu. Ale teprve skrze poctivou četbu té nejzákladnější a prvotní jako by se rázem a samy otevíraly i vrstvy ostatní, jako by byly přítomny v té nejspodnější. Zdá se, že pokud se jí povede dobře hlasitě přečíst, dále stačí jenom naslouchat. Přizemní konkretizace, paradoxně, umožňují slovům rozlet ke sféram netušeného. Zprůhlednělá a očištěná mohou nás nechat skrze sebe užít trsy významů.

S jistou nadsázkou lze konstatovat, že hlasitým věcným čtením vzniká ideální prostor pro objevení tzv. záměru textu (*intentio operis*), jak o něm píše Umberto Eco (Eco, 1995). Podle jeho přesvědčení jsou záměrem textu, zjednodušeně řečeno,

všechny domněnky o textu (všechny interpretace), které text jako celistvý celek zpětně potvrzuje. Čtení po prvotním smyslu může odhalit „vnitřní soudržnost textu“, která je podle Eca onou zárukou správných interpretací. Dovede-li přednášející objevit vnitřní soudržnost textu, lze předpokládat, že jeho další interpretace, neustále s touto textovou logikou konfrontovány, budou správné.

Po fázi věcného čtení dochází totiž k fázi osobní interpretace: přednášející se setkává s vnitřní logikou textu a snaží se ji zpřítomnit po svém. Text zkouší proslovit tak, jako by byl jeho, aby mu šel přirozeně a osobitě z úst. Zkrátka mluví, „jak mu zobák narost“ – ovšem v textových možnostech.

Rozdělení učení se přednesu na fáze věcného čtení a osobní interpretace je samozřejmě jen pustá teorie, popř. metodická pomůcka. Přečíst text pouze věcně, bez osobité interpretace, je nesmysl. Obě fáze jsou sebou prorostlé a jenom v určitých okamžicích má snad jedna z nich navrch.

Vzájemné setkání člověka a textu je v učení přednesu věcí z nejzajímavějších a nejpozoruhodnějších. Je vzrušující sledovat, když například metrika básně zpočátku naprosto zásadně ovlivňuje frázování či přízvukování člověka a jak si ji přednášející časem přizpůsobuje, aby byla jeho a „seděla mu“, a jak se zase on přizpůsobuje metrice a stále dokola, až najednou není jasné kdo, co se přizpůsobuje komu, čemu a kdo co je čím. Jiným ukázkovým příkladem je třeba problém interpunkce, který v sobě zahrnuje spojování slov, členění věty a vytváření určitých přízvukově-intonacních a samozřejmě významových taktů. Mezi slovy se hledá vztah. Ten lze však do interpunkčního schématu pouze redukovat. Takové schéma sice napomáhá tvorbě i recepci psaného textu, ale pro mluvený projev je příliš hrubé a vágní. Proto jsou

studenti vedeni Vítězslavou Fryntovou k tomu, aby na interpunkci spíše rezignovali a pokusili se text rozčlenit podle vlastního citu a zkušenosti, vycházejíce však z jeho základní významové struktury. Priorita mluvního aktu je natolik patrná, že se jí text musí podřídít. Důsledkem je, že má najednou daleko víc „teček“ nebo „středníků“ a mnohá slovní spojení jsou formulována jako dodatek či podotek, jak se tomu běžně děje v hovoru. Přesně a živě se tak rozlišuje podstatné od méně významného či podružného a přednes dostává přirozenou plastičnost.

Až dosud jsme nepřímou hovořili o dvou rozporech, jež v sobě přednes zahrnuje. Zjednodušeně řečeno jde o protiklad psaného a mluveného projevu a o rozpor mezi „přirozeností“ a „stylizací“.

Psaný a mluvený kód jazyka mají své odlišné zákonitosti, a proto se může zdát, že chceme-li po někom, aby písemný text pojal jako promluvu, chceme po něm něco nepřirozeného a nikdy beze zbytku splnitelného. Náš požadavek však vychází z primárnosti mluveného slova před psaným, a tedy z předpokladu, že každé jazykové sdělení v sobě zahrnuje orální gesto. Úkolem přednesu je objevit a zpřítomnit je. Jsou samozřejmě texty, které se k tomuto účelu hodí lépe (např. prózy Františka Němce, Karla Poláčka, Jaroslava Haška nebo Bohumila Hrabala atd.), jiné naopak hůře, v zásadě lze však říci, že neexistuje text, jenž by v sobě neměl potenci promluvy.

Říkáme-li rovněž, aby přednášející mluvil přirozeně a po svém, nemíníme tím nic jiného, než aby zůstal věrný své přirozené mluvě, oproštěné ovšem od zlovyků a stereotypů, a přesto respektoval zákonitosti například řeči vázané, co se třeba rytmu týče. Opět jde spíše o to, aby si svou přirozenost a její možnosti takto ohledával a rozšiřoval.

Posledním cílem Vítězslavy Fryntové je přimět přednášejícího, který již ví, co sděluje, k tomu, aby věděl, že sděluje. Při přednesu je potřeba nabýt vědomí, že komunikuji, že navazuji vztah s druhými.

Do komunikace člověk většinou vstupuje přinejmenším se základním záměrem, aby byl vnímán. A aby byl vnímán a bylo mu ještě rozuměno, musí komunikovat „opravdově“, tj. s plným nasazením, živě, přítomně, nemechanicky. Naučená slova jej mají napadat právě teď, měl by si je uvědomovat spolu s divákem a dopřát jim čas k účinku. Pokud je v tomto ohledu přednášející poctivý, mnohdy zjistí, že přes veškeré vynaložené úsilí ani zdaleka neví, co všechno textem sděluje, a dozvídá se to teprve v okamžiku promluvy.

Naučené věty, byť logicky a dobře prosloveny, pořád ještě nemusí s divákem komunikovat právě proto, že z nich číší naučenost a mechanika. Z tohoto důvodu je velmi důležité přivodit si pocit, že to, co říkám, neříkám po sté, ale poprvé, a říkané mě právě napadá v řeči. Přitom je však zároveň třeba nezapomínat na zkušenost svých předchozích setkání a umět si nalezené podržet v paměti. Hra spočívá v této dialektice. Je zapotřebí poslouchat vždy znovu, co textem říkám, a říkat jej s vědomím, že promlouvám k někomu. Tak si skutečně mohu nadále znovu objevovat nové významy, které alespoň problesknou, a tak mohu být skutečně slyšen a vyslyšen.

V určitém ohledu možná přednes je službou a služebností textu, ale jakmile se textové sdělení realizuje skrze přednášejícího, který přistupuje k danému textu tvořivě, jde o partnerské setkání. A jím mohou být obohaceny obě strany: text prostřednictvím přednášejícího vyjevuje své skryté významy, naopak přednášející si v sobě ohledává možnosti, jak, co a proč sdělovat

– poznává a uvědomuje se skrze text, řeč, tělo. Divák může obojí poznání a radost podněcovat a sdílet.

To, o čem byla až dosud řeč, nepřináší Vítězslava Fryntová svým studentům jako poučky a teze. Stejně jako Ivan Vyskočil dokáže být totiž i ona brutálním empirikem a praktikem. Při hodinách působí jako pozorný a zanášený posluchač, naslouchajíc celým tělem, a věty si zkouší říkat se studentem. Svou aktivní spoluúčastí studenta animuje a provokuje jej k plnosti sdělení. Ten bezděky či vědomě přejímá její bytostné nasazení a řeč pak samozřejmě vytváří za pomoci mimiky, gestiky a postoje. Tuto zkušenost a tento zážitek lze však jedině zakusit, na vlastní kůži, jinak jsou totiž neprostředkovatelné. Veškeré popisy a analýzy, včetně tohoto článku, zůstanou nanejvýš pouhými orientačními značkami.

Literatura

Eco, U.: Interpretácia a nadinterpretácia. Bratislava: Archa, 1995.

(1999)

SVĚDECKÁ DOLOŽKA

Setkání s Vítězslavou Fryntovou rovná se setkání s fenoménem. Jakožto venkovana a bohemistu zároveň mě samozřejmě ohromilo už jen to příjmení. Ještě více na mě však zapůsobilo, když jsem ji mohl sledovat při práci. Bezmála rok jsem chodil jenom na náslechy a pokaždé jsem byl natolik zaujat a účasten, že jsem odcházel z těchto hodin vysílen, jako bych dělal nevímco. Pominu-li neopominutelné – její osobnost – pak jsem byl vždycky uhranut tím, že její řeč, ať se jednalo o soudničku nebo o antiuku, vždycky přesně, živě a autenticky fungovala. Řeč rodící se z těla, impulsivně a živelně, a přece s pokornou kázní. (Když Emanuel Frynta psal o orálním gestu, musel myslet na ni.) Nejdříve se mi to „jenom“ líbilo a teprve potom jsem si začal některé věci racionalizovat a uvědomovat. K celistvějšímu, tělovému chápání začalo docházet mnohem později, řekl bych, že tak po dvou letech aktivního učení.

První semestr v roli jejího žáka jsem si zkoušel říkat úryvek z Demlova Zapomenutého světla („Největší svátek v Tasově je 'pót'...“). Vybral jsem ho kvůli tomu, že byl částečně napsán v nářečí, které mi bylo blízké, a možná jsem si poněkud hloupě – jakožto ten bohemista – cenil Demla víc než na katedře tolik frekventovaného Němce.

Při vší úctě a respektu jevíli se mi někteří studenti, kteří s přednesem začínali, občas poněkud „natvrdlí“. To, co jsem tak jasně slyšel z úst Vítězslavy Fryntové, oni ne a ne proslovit. Jistě jsem si v duchu říkal, že bych to svedl taky. Na Demlovi mi spadl hřebínek. Stránečka textu a tolik trápení a tolik neautenticity. Předchozím rokem už jsem byl veden k tomu, abych se učil poslouchat a rozlišovat, nicméně u ostatních, ne u sebe. Můj projev byl myslím nesourorodý, protože se v něm střídala místa, jež jsem si přisvojil, s tím, co mi do úst vůbec nepasovalo. Navíc

jsem byl samozřejmě hlasově silový, neuvolněný, o nějakém zapojení těla ani nemluvě.

Další semestr jsme se scházeli nad Poláčkovou povídkou Oskar Kraus hledá místo, kterou tentokrát zvolila Vítězslava Fryntová. V podstatě bych ji mohl charakterizovat stejně. Třetí semestr jsme se zabývali Eliotovou básní Dutí lidé (v překladu Jiřího Koláře). Konvenoval mi literárně, nicméně zpětně si myslím, že byl nad mé síly, především výrazové nebo spíš osobnostní. Naučil jsem se však ještě více než předtím koncentraci, protože text byl v hutných verších, a začal jsem citlivěji vnímat rytmus.

Potom nadešel čtvrtý semestr, kdy se podle mého začalo vše výrazněji měnit. Pracovali jsme na Němcových soudničkách Pan Volše na veselce a Dědeček pokračuje. Odtud bych datoval počátek skutečného pochopení, o co ve výchově k řeči jde. Tělo lehce povolilo a začal jsem se odvažovat autentického výrazu i prožitku. (Přesto mi působilo obrovskou námahu, abych se např. při replikách paní Dudajové uhihňával.) Hodiny u Vítězslavy Fryntové mě bavily jaksi odjakživa, což bylo dáno mým studijním zájmem, nyní jsem však u sebe zažil první mohoucnosti, a tedy možnost aktivně, lehčeji s textem zacházet.

Věci velmi prospělo, že jsem obě soudničky mohl říct na interních klauzurách před ostatními. Dotud se jejich „říkání“ odehrávalo jenom v setkáních já – Vítězslava Fryntová, tj. byl jsem zvyklý říkat je jenom jí a před ní, takže logicky se naše pozornost obracela spíše k textu samotnému. Před dalšími lidmi samozřejmě nastává psychologicky, pocitově jiná situace a jde více o to, oslovit je. Přes všechnu trému, kterou jsem měl, stihl jsem „být při vědomí“, tj. stihl jsem alespoň trochu vnímat reakce diváků a stihl jsem vnímat i sebe, jak a co říkám. Živě si vybavuju, s jakou sympatií a vstřícným naladěním se na mě díval Ivan Vyskočil, Jan Zich

nebo ostatní a jak byla při mně celou svou bytostí Vítězslava Fryntová. Takové apriorní přijetí je pro začátek ohromná dotace, ze které snáz vzniká kontakt. Z mé strany bylo všechno samozřejmě v přílišném spěchu, takže jsem stále pádil vpřed a nedokázal jsem setrvat v těchto plně přítomných kontaktech než zlomky vteřin. Aby tomu bylo jinak, bylo by asi potřeba, abych si stejný text zkusil takto před někým a někomu říct víckrát, aby mohla pominout základní starost o slova a o to, jak jsem se jim učil.

Další, pátý semestr jsme se zaobírali Haškovou morbidní povídkou Ejemovic Rézinka. Práce šla rychle, ačkoli se jednalo o relativně dlouhý text (cca 5 stran). Myslím, že v tu dobu už jsem se cítil bezpečně ve věcech, které se týkaly základního smyslu a základní logiky sdělení, tj. např. rozpoznával jsem bez větších obtíží větné akcenty, nemíval jsem ani problémy s „intonačním členěním věty“ do taktů, (mluvení „do tečky“, zdůrazňování klíčových slov výrazně sestupnou, „skokovou“ intonací, nacházení zvukových vazeb mezi částmi vět, jejichž tok byl přerušen třeba vsuvkou, apod.). Nejspíš tady zafungovala moje předchozí jazykovědná studia, takže jsem byl schopen některé věci si racionalizovat, stejně tak asi zaúčinkovalo, že díky houslím mám přece jenom zcitlivělý sluch, a tak zachytávám a pamatuju si zvukové nuance, když text inspirativně proslovuje Vítězslava Fryntová. Díky tomu jsme se mohli soustředit na hledání výrazu pro jednotlivé figury a na tempo-rytmické „vyhrávky“ a zejména mohl jsem se více koncentrovat na to, abych si Haškovu řeč přisvojil a bylo mi v ní dobře.

Nejspíš to vypadá směšně a nepochopitelně, ale největší problém jsem měl s tím, abych rozpřáhl ruce. Když se Pepík před ostatními chvástá a vykládá jim, jak bude zesnulá Rézinka coby anděl lítat večer nad městem, Vítězslava Fryntová chtěla,

abych opravdu hodně přeháněl a působil co nejsugestivněji. Skoro celý semestr mi trvalo, než jsem přistoupil na její výzvy a byl schopen roztáhnout ruce a naznačovat lítání. Nešlo z mé strany o předsudek, že by se mi to nezdálo, ale o bezmocnost, výrazovost tohoto druhu mě odzbrojovala, nebyl jsem jí schopen, jednoduše řečeno styděl jsem se takto se zveřejňovat, vycházet s takovými gesty a slovy ven ze sebe. Roztáhnout ruce před cizím člověkem pro mě znamenalo riskovat, vystavit se a vydržet. (Ostatně naprosto stejný problém jsem měl při dialogickém jednání. Ivan Vyskočil se mě něco naponoukal, abych zkoušel otevřít náruč, cítit se v tom dobře a sledovat, kam mě toto extrovertní, otevřené gesto přijímání dovede, co se mi z něho nabídne. Nakonec podobný trabl jsem si zažíval v hodinách s Libuší Válkovou. Díky její citlivosti se mi nakonec dostalo privileje, že jsem byl „osvobozen“ z pokusů smát se apod.)

Během dalších dvou semestrů jsme se věnovali třem různorodým textům. Vyskočilovu Malému Alenáši (pasáž o Františkovi a Hugo Moulisovi), básni Danta Alighiera Tak drsný chtěl bych být teď každým slovem (v překladu Emanuela Frynty) a Rozmarnému létu (první dialog Arnoštka a paní Důrové) Vladislava Vančury. Programově šlo o texty, jejichž primární mluvnost není tak zřetelná jako třeba u Němce či Haška. U Alenáše je potřeba nepodléhat slovním hrám, ale naopak je říkat naprosto nesmlouvavě konkrétně a po jednajícím smyslu (teprve potom zafunguje i slovní vtip). Vančurovy košaté periody a archaické výrazivo zprvu sice vypadají nepoddajně, ale při pečlivém ohledání se potvrdí původní předpoklad, že je to slovesnost sama. Konečně Dante Alighieri byl pro mě nejtěžší, protože se mi nedostávalo dechu ani odvahy k vznosnému gestu. To snad jedině někdy doma.

Nakonec jsme se scházeli na úryvkem z Těsnohlídkových Příhod lišky Bystroušky. Přinesl jsem jej vlastně ze stejných popudů, jako jsem kdysi našel Zapomenuté světlo – chtěl jsem něco v nářečí, které důvěrně znám a mám ještě pořád trochu v krvi, aby se mi do řeči snáz dostávala autenticita. Kromě toho se Vítězslava Fryntová nechala již dříve několikrát slyšet, že Högerova nahrávka tohoto textu je snad jeho nejlepší prací svého druhu. Poněvadž Karel Höger byl dříve jejím učitelem, byl jsem zvědav, k jakému podání se dopracujeme my. Stejně jako jsem si hrál s úpravou Haškovy Rézinky, věnoval jsem se i tentokrát poměrně dlouho jeho seškrtavání a propojování. Zvolili jsme namlouvací scénu, kterou jsme redukovali jenom na dialog Bystroušky a Zlatohřbítka s nejnужnějšími vsuvkami vypravěče. Text jsem výrazně koncentroval, takže veškeré drama milostného kontaktování, od počáteční Bystrouščinu koketerie přes Zlatohřbítkovu chlapáckou skromnost či její propady cudnosti k uvolnění citů, se odehrává během čtyř pěti minut. Co replika to jiná emoce, nálada, význam, napětí. Jednalo se jednoznačně o nejdetaillnější práci, jakou jsem u Vítězslavy Fryntové absolvoval. Když jsme se dobrali základní verze, začal se celý výstup maximálně zpřesňovat, bez nadsázky slabika po slabice. V jeden čas jsem měl pocit, že studuju operní partituru, kde je předepsáno všechno. Jedna každá fráze měla svou melodii, tempo, rytmus, dynamiku. Samozřejmě nešlo o to, bezduše se učit nazpaměť „řečové písničky“, pevně ji fixovat a na požádání „zazpívat“. Jak by to napsala Jana Pilátová, řád vede ke svobodě. Veškeré detailizace, zpřesňování a kázeň nastolovaly vědomí možností textu a mých možností v rámci tohoto textu, třibily vnímavost a připravovaly pohotovost pro příště.

Nejvíc mě na Bystroušce bavilo, čeho jsem se dřív bál a čeho jsem nebyl schopen – výraz. Mé předchozí zastydlosti vzaly

u Bystroušky za své a došlo k jejich inverzi. Byl jsem u vytržení, že můžu a jsem s to být necivilní, že je možno prodchnout výraz silnou emocí a že je možno si s ním hrát. Jako posedlý jsem si doma přehrával a přeříkával určité „scénky“. Obzvláště mě bavilo všechno „napínat“ a „zvětšovat“, tj. říkat to tak, že by mi to dřív byl nahony vzdáleno a neměl bych k tomu odvahu a fantazii, a přitom tyto „výrazové výlety“ vracet k sobě, nehrát je, ale být v nich, sám za se sebe si s nimi a v nich hrát. Suše řečeno bavilo mě to, že si můžu ve hře, neinstrumentálně přicházet na svou výrazovou potenci a rozšiřovat si ji.

Až dosud jsem psal o tom, že jsem se s disciplínou „řeč“ setkával na násleších, absolvoval jsem po čtyři roky řadu hodin coby student, měl jsem možnost třikrát vyprávět na klauzurách a samozřejmě jsem si doma zkoušel. Všechny tyto momenty, každý po svém, přispívaly k postupnému uvědomování. Náslechy byly užitečné k tomu, učit se slyšet druhého, v hodinách jsem dostával velmi detailní reflexe a inspirace, na klauzurách jsem se učil promlouvat k někomu, doma jsem se učil poslouchat sám sebe, využívaje dialogického jednání, a samozřejmě zkoušel jsem si beze studu. Další výrazný moment k poznávání tématu nastal, když jsem začal učit. /.../

U Vítězslavy Fryntové jsem se přednesem cizích textů učil své řeči, aby byla pokud možno přesná a autenticky vyrůstala ze mě. V souvislosti s dialogickým jednáním ve mně toto učení paradoxně posílilo osvobodivé přesvědčení, že do slov se realita nevejde. Ne že bych měl na řeč a přesnost řeči rezignovat. Naopak: tím víc je potřeba držet slovo a pokoušet se dostat mu se vším všudy, ale s vědomím nedosažitelnosti tohoto cíle.

(2000)

ŘEČ A TĚLO

Rád bych touto úvahou poukázal na souvislost řeči s tělem. Možná spíš jenom připomenu to, co je každému známé a zřejmé z vlastní zkušenosti své řeči a svého těla a z vlastního přemýšlení o tématu. Protože se však na to, co je samozřejmé, často zapomíná a protože mám intenzivní pocit takového zapomínání, co se českého divadla týče, dovoluji si tuto krátkou připomínku.

Ferdinand de Saussure definuje řeč ve vztahu k jazyku. Zatímco jazyk (language) pokládá za systém, řeč (parole) vnímá jako jednotlivé, konkrétní realizace tohoto jazykového systému, ať už jde o projevy psané či mluvené. Pokud bychom rovnou chtěli mluvit o tělovosti řeči, a to řeči říkané, mluvené, zdá se tedy, že nejlépe by bylo začít o tom, že řeč je to, co slyšíme, když se mluví. A protože řeč artikulujeme prostřednictvím několika tělových orgánů, o tělovém původu řeči v tomto smyslu by nebylo pochyb. Tématem takového uvažování by se však nutně a záhy stal hlas. Hlas jako náš neviditelný tělový orgán, hlas jako projev našeho těla a naší duše, hlas jako jeden z konstituentů řeči.

Dichotomní dvojice jazyk – řeč je obecně a samozřejmě uznávána jako prostředek komunikace. Abychom však vzali v potaz také kritické a pochybující hlasy, hovořme raději o jazyku a řeči jako o možnostech komunikace. O možnostech, které mohou, ale nemusejí být naplněny.

Ke komunikaci lze přistupovat různě, nicméně v zásadě lze stanovit dva základní úhly pohledů. Můžeme akcentovat obsah sdělení, zprávu, informaci. K tomu inklinuje, obzvláště jde-li o komunikaci jazykovou, např. lingvistika či semiotika. Jejich metody jsou uzpůsobeny k tomu, aby zkoumaly sdělení, jeho kód, způsob přenosu nebo podmínky, za kterých se komunikuje atd.

V posledních desetiletích se však stále více do popředí zájmu dostává vztah mezi těmi, kdo spolu komunikují, interpersonálnost komunikace. Na tom má zásluhu také třeba filosofie dialogu (Martin Buber, Emanuel Lévinas). Souhrnem: na komunikaci lze zdůraznit budto sdělení anebo sdílení. Zdá se, že přehlížet kterýkoli z obou momentů je ke škodě věci. Tendence obracet pozornost spíše ke vztahu a sdílení je vzhledem k obecné krizi racionalismu a technicismu přirozenou reakcí a zřejmě návratem k tomu primárnímu. Pokud jde o řeč, u ní se tak může regenerovat její kontaktovací, vztahotvorná a integrující schopnost.

Řečovou promluvu lze obecně popsat takto: něco někomu říkám a říkám mu to s nějakým záměrem. Něco říkám znamená, že označuji věci a jevy nebo o nich něco nějak vypovídám. Moderní lingvistika hovoří o aktech reference a predikace. Druhou složkou promluvy je její komunikativní záměr, tj. to, že něco říkám proto, abych u adresáta něčeho dosáhl. A právě tato druhá složka je pocitována jako základní a zakládající. Známe výpovědi, které nemají žádný věcný obsah, a přesto je jejich komunikativní záměr, resp. komunikativní funkce nepochybná a zřejmá (např. Ahoj! no toto, nuže, to tak!). Komunikativních funkcí existuje obrovská řada, např. prosba, odmítnutí, rozkaz, nabídka, otázka atd. Jazyk k nim poskytuje množství jednotlivých prostředků i ustálených forem. Jejich užívání se vyznačuje nesmírnou variabilitou, pružností a rafinovaností. Rozpoznat, kdy je např. otázka míněna jako nesmlouvavý rozkaz, nebo kdy třeba zákaz je vlastně příkazem k jeho porušení, pochvala pohanou atd., vyžaduje často značnou zkušenost a vytříbený cit. Cit pro řeč je tak oproti jazykovému citění navrch ještě citem pro partnera, psychologickým a sociálním citěním. Příznačným rysem komunikativních funkcí je také jejich „dialogičnost“ (často

mají povahu akce – reakce) a dále to, že jejich charakter se dá určit až z příslušného kontextu. Co se týče toho, jakým způsobem fungují, má pojem komunikativní funkce poměrně blízko k tomu, co Ludwig Wittgenstein nazýval řečovými hrami.

Pro naše další uvažování je směrodatný význam komunikativního záměru/funkce. Vrátime-li se k výpovědím, které nemají žádný věcný obsah, a přesto v komunikaci neomylně fungují, ihned nás může napadnout, že přece existují situace, kdy jsme s to spolehlivě komunikovat, aniž bychom smysluplně artikulovali, přesněji řečeno aniž bychom konvenčně používali konvenčních prostředků jazyka. Je to např. tenkrát, když se ocitneme tváří v tvář někomu, kdo nezná naši řeč, a my zase neznáme jeho (setkání s cizincem nebo dítětem). Tehdy se zpravidla nevídaným způsobem aktivuje naše tělo: rozpomeneme se na svou komunikační schopnost a na svou plnost. To, co za nás jindy pohodlně odmluví pusa, najednou musí – pokud může – vyjádřit tělo. Zbaveni řeči významně a významově gestikulujeme, naše mimika ožívá expresivním výrazem, v prostoru zaujímáme „neklidové“ postoje atd. Takové situace nám na vlastním těle připomínají, že neřečová komunikace je vzhledem k té verbální primární. Nemá samozřejmě její exaktnost a některá témata jsou nám řečí těla nedostupná atd., zato je však více bezprostřední, přítomná, osobní a zodpovědná, už proto, že je a musí být z očí do očí. Vyvedení z navyklého stereotypu takto znovunacházíme zasuté možnosti těla. Tělo je nebývale akční a jednající. Bezděky se takovou situací obnažuje jedna z nejpodstatnějších vlastností komunikace: komunikace je jednání, a to jednání od původu tělové. Jednání, jakožto čin-skutek-výkon, je původně akce příslušející jedině tělu, děje se výlučně skrze ně. Jednání řečí je z tohoto hlediska sekundární, tedy odvozené. Má charakter náhrady

nebo spíš prodloužení původního tělového činu, náprahu k činu. Ten by se z něj však nikdy neměl nevědomě vytratit. Emanuel Frynta v této souvislosti mluví o orálním gestu, které bychom vždycky měli být schopni zpětně rozvinout v původní gesto celého těla. V každém aktu řeči je takové gesto skryto, každá řeč, včetně poezie například, má podle něj svou tělovou gestaci. Takto se obloukem znovu dostáváme k pojmu komunikativního záměru. Záměr předpokládá jednání. Jednání je od původu tělové. Jestliže je ustavující složkou mluvního aktu komunikativní záměr, ve svém důsledku to znovu znamená, že základním konstituentem řeči je tělo. Řeč z těla vzchází a vychází, zůstává s ním prvotně a nedělitelně spojena, tělo je v naší řeči přítomno. (Vladimír Mikeš rád mluví o tom, že když překládá Danteho texty, a setkává se s nimi tedy poctivě, takříkajíc krok za krokem, je schopen z Danteho jazyka poznat, jakou měl Dante třeba chuť.)

Dotud to může vypadat, že ztotožněním komunikace s jednáním jsem ji redukoval na pouhý pragmatismus. Stejně tak pojem záměr promluvy, tedy to, že mluvím proto, abych u adresáta něčeho dosáhl, sugeruje dojem hrubé účelovosti. Přitom všichni víme a dobře to známe z vlastní zkušenosti, že mluvíáme nejenom voluntárně, ale leckdy jsme daleko spíše pobízení a hnáni city nežli vůlí. Při emočních projevech často nemůže být o nějakém pragmatismu či předem daném záměru ani řeč. Věcný obsah a komunikativní funkci emotivních výpovědí pak poznáváme teprve ze své řeči, nezřídka až s adresátem, ne-li po něm nebo dokonce od něj. Nuže mluvíme-li o řeči a o jednání, máme tím na mysli, řekněme, určitou funkčnost, to, že řeč by mohla/měla mít platnost gesta, jeho váhu a dosah. V tomto směru nám právě a zejména citové promluvy mohou sloužit jako

zářný příklad. Formulujeme je v nasazení celého těla, plasticky a intenzivně, a jejich účín bývá nad jakékoli pomyslení. Termín pragmatismus se v našem kontextu týká úspěšnosti komunikace jako takové, tj. úsilí dosáhnout toho, abych byl vnímán a pochopen. Můj komunikativní záměr nemusí být pragmatický nebo účelový vůbec.

Jistěže začasť vedeme řeči jen tak, řeči pro řeči, tzv. aby řeč nestála. Na první pohled se zdá, že náš předpoklad o jednající řeči, dokonce tělově jednající řeči, je zde nenáležitý. Vždyť jsou to řeči prázdné, tlachy a kecy, a ty jednat prostě nemohou. Sem patří např. věty typu: to už máš tak, to je život... A potom celé trsy výpovědí spjatých obyčejně s nějakým „pokleslým“ tématem, např. řeči o pivu, kde jaké je a za kolik atd. Formálně lze samozřejmě velmi dobře stanovit jejich věcný obsah i komunikativní funkci (např. levnější plzeň jako námitka). Nicméně je zřejmé, že o to zde vůbec – anebo ne zejména – neběží. Skutečnou podstatou takových hovorů je jejich kontaktnost, navozování a udržování kontaktu, přisvědčování, že jsme na příjmu. Nemají jiný smysl než vytvářet a rozvíjet vztah, potvrzovat jej. Navzájem si tak o sobě dáváme vědět, že jsme a že tu jsme spolu. Takové řeči mají blízko ke kontaktovacím a kontaktním gestům, k dotykům, pohlazením, poplácáním. I u nich můžeme tedy najít jejich tělově konativní potenci, možná jednou z nejpodstatnějších.

Z toho, co jsem až doposavad řekl, je již jasné, kam svou řečí mířím. Odvolávám se na tělový původ a tělovou podstatu řeči, abych mohl odůvodněně apelovat na projev herců. Stalo se dobovým zvykem čas od času kritizovat nízkou úroveň mluvního nebo řečového projevu českého herectví. Domnívám se, že práve. Řekl bych však, že hlavním defektem je izolace řeči od těla

a užívání mechanických klišé. Zvláště u nás a zvláště v poslední době jsme svědky toho, jak jsou jednotlivé výrazové složky v ne-
vztahu, jak jsou falešné a nepřesné, jak tvoří disparátní celek. Na
tomto neutěšeném stavu se podílí především masmediální he-
rectví, jako výrobní herectví přiblížnosti, problematicky fungu-
jící umělecké školství a samozřejmě celkový úpadek naší schop-
nosti plně a autenticky komunikovat, resp. plně a autenticky
být. Přál bych si, aby byl projev herce v daleko větší míře celi-
stvější, plnější, intenzivnější, živější – to pro mě znamená tělo-
vější. Cesta k tomu není přirozeně v tom, že se herec obohatí
o sadu gest, rozšíří si mimický repertoár nebo pochyť další in-
tonace. Otázka projevu není otázka nástrojovosti, ale otázka
bytí. A možností bytí. Chtěl bych, aby tělo řeč jenom nedopro-
vázelo, natož aby jí nevědomě odporovalo. Přál bych si, aby
herec-člověk dokázal tvořit řeč v zapojení celého těla, celé by-
tosti. Aby ji formuloval ze sebe a za sebe. Aby byl vtělenou řečí
a aby byl svou řečí.

Literatura

Frynta, Emanuel: Zastřená tvář poezie. Praha: Nakladatelství Franze Kafky
1993.

Grepl, Miroslav – Karlík, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: SPN 1989.

Kropáček, Antonín (Otakar Roubínek): Herec se vytrácí. In: O divadle, 1986/1,
s. 39–57.

Petříček, Miroslav: Úvod do (současné) filosofie. Praha: Herrmann & synové
1997.

Saussure, Ferdinand de: Kurs obecné lingvistiky. Praha: Academia 1996.

Vyskočil, Ivan: Chvála přednesu. Nepublikováno.

Wittgenstein, Ludwig: Filosofická zkoumání. Praha: Filosofia 1998.

ETIKA A ŘEČ

(1999)

Co je výchova k řeči a k čemu je to dobré? – To jsem si určitěji začal formulovat, teprve až jsem tzv. dostudoval. Asi je to logické, protože pokud rádi, intenzivně a empiricky studujete něco, jako je řeč, nota bene vaše řeč, nemáte na to čas a v podstatě vás to ani nenapadne. Tím spíš, že na katedře panuje dělná a vstřícná atmosféra, způsoby, kterými se k věci dostáváte, přináší ve většině případů evidentní výsledky, před očima máte osobnosti, které jsou nositeli toho, čemu vás učí, v ostatních psychosomatických disciplínách narážíte na stejné principy, které se vám dřív nebo později začnou propojovat atd. Víte, cítíte, věříte, že to má smysl a pracujete na tom. (Jestliže se taková víra vytratí, člověk nejspíš školu opustí.) Pokud vám to víceméně jde, s klidem a možná rádi ponecháte zdroje tohoto přesvědčení jako tajemství a nelámete si s tím hlavu.

Poněkud jiný průběh studia většinou zažívají tzv. studijní typy, jimž je tázání po podstatě, po smyslu a po souvislostech vlastní, nejspíš i proto, že se ve svém praktickém pokoušení častěji střetávají s překážkami. Tyto typy zkrátka musejí více experimentovat, a tedy i reflektovat. Podle mých dosavadních zkušeností k největšímu zlomu, pokud jde o reflexi, dojde v momentě, když se s věcmi studia setkáváte z druhé strany, když je poznáváte jako pedagog, který je musí také prostředkovat druhým. A pokud jde konkrétně o mě a výchovu k řeči a uvědomování základních otázek, tak zatímního maxima jsem v tomto ohledu dosáhl, když jsem o řeči začal vést seminář na jiné vysoké škole. Setkal jsem se – a dodneška se zde setkávám – nejenom s nepochopením, co a proč dělám, ale nezřídka i s odporem a odmítnutím. Musím říct, že tyto reakce nepřevažují (kdyby tomu tak po těch třech letech bylo, už bych toho nechal!), nicméně bývají samozřejmě výraznější než reakce pozi-

tivní a leckdy působí demotivačně. Na druhou stranu právě ony provokují k přesnějším formulacím a navádějí k tomu, že se člověk vědoměji pokouší k tématu lákat a vábit.

Nuže, zpátky k původní otázce, co je výchova k řeči a k čemu je to dobré? Když se v rámci katedry mluví o studiu, pak nejčastěji padají pojmy jako osobnost, tvořivost, spontaneita, autenticita, bytostnost, tělovost, psychosomatika, zdůrazňuje se existenciální modus být oproti mít atd. Pakliže se hovoří o výchově k řeči, nejčastěji se mluví o orálním gestu, jednající řeči a že jde o to, být svou řečí. Co to ale konkrétně znamená?

Opusťme na chvíli právě zmíněný zajatý slovník a řekněme si to co nejprostší řečí. Člověk je svou řečí, když mluví od srdce, tj. co na srdci, to na jazyku, nebo když mluví z duše a někdy taky od plic, a nikoli jenom napůl huby, aby to šlo jedním uchem tam a druhým ven. Zároveň by si měl člověk vidět do huby, aby to, co říká, mělo hlavu a patu. A pokud má být jeho řeč libá, nechť mluví jako kniha, ale zároveň jak mu zobák narost, aby mu jeden mohl věřit, a ať si při tom nešlape na jazyk. Atd.

Myslím, že dál už není potřeba pokračovat. Jednak proto abych nebyl příliš vtipný, jednak proto, že hlavní témata byla již dotčena. V úslovích, jichž jsem užil, je evidentní především převaha těla jakožto hlavního zdroje metaforiky. Skrze lidské tělo, popř. některé jeho části, se odkazuje zejména na etiku a estetiku řeči a na její věcný smysl, který s etikou i estetikou samozřejmě souvisí. Byť jsem tyto příklady zvolil naprosto cíleně, ba účelově, domnívám se, že i tak mohou přesvědčivě dokládat podstatnost těla.

Člověk je svou řečí (a řeč je svým člověkem) tehdy, když se ztotožňuje s tím, co říká. Tj. když si myslí to, co říká, a říká to, co si myslí. Toto kýžené etické krédo je samozřejmě při výchově

k řeči nutně ve hře, protože jakmile se naučíte nějakou dovednost, octnete se v pokušení, zda ji nevyužijete, či dokonce nezneužijete. Ovšem je asi poněkud nešťastné nějak zvlášť je zdůrazňovat, etika by měla být patrná spíše z vašeho konání než z kázání. Kromě toho, že mluvením o etice pochopitelně odrazujete zájemce, tak se pozornost příliš soustřeďuje na verbální, obsahovou či informativní složku řeči. Ještě jednou tedy a nadsazeně raději řekněme, že člověk je svou řečí, když se s tím, co říká, ztotožňuje svou myslí, ale i svým tělem. Když řeč slov a řeč těla jedno a totéž jsou. To je podle mě základní etika řeči a té může učit výchova k řeči.

Dovolte mi, abych nyní uvedl příklad dokladující právě řečené. Oliver Sachs ve své knížce Muž, který si pletl manželku s klobokem a jiné klinické povídky popisuje afatiky, kteří sledují prezidentův projev. Tito pacienti trpí poruchou řeči, a nerozumějí tedy slovům politika, nedávají jim smysl. Zato však mají vyvinutý cit pro to, co je pod nebo za slovy, velmi ostře vnímají to, co jim říká svými melodiemi, důrazy, tempem, rytmem, barvou hlasu a řečí svého těla. Nejmenovaný prezident u nich neobstál a byl jim jen k smíchu, protože jeho řeč v těchto prvotních kvalitách jim připadala umělá, falešná, nedůvěryhodná, „našimi slovy“ můžeme říct – prezident nebyl svou řečí.

V běžně dostupných lingvistických učebnicích se často a jen tak mimochodem píše o tom, že řeč může být doprovázena gesty a mimikou. Tradiční jazykověda se samozřejmě pořád zaměřuje zejména na to, co je v jazyce verbální, laicky řečeno na slova. Nemusíme být zrovna darwinisté, a přece snad můžeme přistoupit na tezi, že ke slovům se dostáváme teprve sekundárně, vývojem, když ne člověk jako druh, tak alespoň člověk jedinec, který se své mateřštině učí postupně v dětství. Pokud tento

předpoklad přijmeme, máme dost dobrý důvod ve formulce o řeči a gestech obrátit pořadí – ovšemže zase s nadsázkou: gesta a mimika mohou být doprovázeny slovy. Sesadíme tak řeč z pomyslného piedestalu, nikoli proto, abychom ji nechali poklesnout a ponížit, ale aby bylo znát, že může, ale nemusí být tím prvním a hlavním, že je jen jednou, byť výjimečnou možností našeho tělového výrazu. Z tohoto pojetí totiž vyplývá, že člověk nejdříve je, nějak je, je svým tělem – či ve svém těle – a projevuje se výrazem těla, tedy: postojem, pohybem, gesty, mimikou, hlasem a – někdy taky mluvenou řečí, svou řečí.

Sachs, Oliver: Muž, který si pletl manželku s kloboukem a jiné klinické povídky.
Praha: Mladá fronta 1993.

(2003)

**JAK JSEM
SE UČIL**

Přibližně před čtyřmi lety jsem začal učit „řeč“. Přesněji řečeno ohledával jsem si situaci učení z druhé, pedagogické strany a začal jsem si to zkoušet. K tomuto kroku mě opravňovalo studium bohemistiky, studium přednesu u Vítězslavy Fryntové, ponuky Ivana Vyskočila a samozřejmě můj zájem. S několika málo kolegy jsem pracoval v individuálních hodinách, scházeli jsme se nad jedním textem a od jeho četby jsme postupně přecházeli k jeho vyprávění. Pokoušeli jsme se přitom dbát co nejvíce na věcnou logiku sdělení a na přirozenost a plastičnost projevu. Zjednodušeně řečeno ve svých intencích a možnostech jsme pěstovali přednes v pojetí Vítězslavy Fryntové. Vzhledem ke své spíše teoretické výbavě jsem se neodvažoval text tolik předříkávat či si jej tolik říkat se studentem, ale více jsem vsadil na reflexi, vysvětlování, komentáře. Kolikrát jsme se nemohli hnout z místa nebo jsme dělali lečjaké přešlapy, nicméně terén řeči jsem si díky tomu prošlapal o to důkladněji a postupně jsem se v něm začal orientovat a zkusmo si vytyčovat své pole zájmu.

Ještě více se mi rozbřesklo, když jsem se před rokem octl v nové a zkraje se mi zdálo, že v nelehké situaci. Byl jsem osloven, jestli bych nevedl na jisté vysoké škole seminář o řeči. Obrátili se na mě jako na asistenta Ivana Vyskočila s očekáváním, že jej pojednám jinak, než bývá zvykem, totiž že nezůstane jenom u biflování ortoepické normy. Výzva to pro mě byla lákavá, protože jsem si mohl v jiném prostředí ověřit to, čím jsem se zabýval na DAMU. Bylo zjevné, že svou dosavadní praxi musím pro tyto účely značně modifikovat, protože budu pracovat se skupinou, a to s lidmi věnujícími se spíše teoretickému studiu. Rovněž bylo zřejmé, že ještě více a přesněji než doposud budu muset verbalizovat a zařazovat do souvislostí. Připadalo mi, že po několika letech empirického studia na KATaP už bych se toho

mohl odvážit bez rizika, že bych si vymýšlel a do svých teorií vpasovával realitu. Vábivé koneckonců bylo vyzkoušet si, jak obstojím před širším auditoriem. – Nabídku jsem tedy přijal.

Seminář byl nazván „řeč a hlas“, v rozvrhu jej opatřili zkratkou „ŘaH“, mezi studenty se mu myslím říká řach a posluchači jej mají zařazen do svého studijního plánu jako jeden z hlavních povinných předmětů, a to jednu hodinu týdně semestr, resp. dvě hodiny týdně dva semestry.

Rovnou jsem si říkal, že nejlépe bude, abychom co nejvíce prakticky pracovali, protože v knížkách si můžou přečíst leccos a beze mě, od toho že tu nejsem. Jenom jsem přesně nevěděl, jak tu praxi pojmut, když bylo evidentní, že pracovat jako na DAMU, totiž scházet se celý semestr nad jedním dvěma texty, je nesmysl. Nakonec jsem se rozhodl, že snad neudělám chybu, když svoje rozpaky a otázky studentům zveřejním, aby věděli, že je to taky na nich, jak spolu ten semestr strávíme, a časem že se uvidí. Rovněž bylo záhy jasné, že namísto trpělivého zkoušení musíme se ve skupině věnovat něčemu jako demonstracím, abychom si v časově i prostorově nevýhodných podmínkách zatěžkaných pocitem povinnosti osahali co nejvíce možností. Oznamil jsem tedy, že jde o experiment, kterým se pokusíme přiblížit se z různých stran k řeči, a dále jsem posluchače upozornil, že se sice občas budeme odvolávat na fonetiku, syntax, stylistiku či rétoriku, nicméně většinu času vyhradíme vlastním, praktickým pokusům, abychom se k tématu dostávali alespoň trochu skrze svou zkušenost a svůj zážitek. Furiantsky jsem slíbil, že je chci přivést k tomu, aby řeč nevnímali jenom nástrojově, jako prostředek dorozumění, jak se obvykle traduje, ale bytostně, jako součást sebe sama. (Musím říct, že pokud se to při hodinách nedařilo mně, pokud moje řeč nebyla bytostná, nerozuměli mi,

a už vůbec se jim to nevedlo.) Konečně jsem je připravil na to, aby nečekali, že se za cca 13 hodinových lekcí naučí bůhvíco, natož „být svou řečí“, protože to prostě není ani v jejich ani v mých možnostech. Připadalo mi, že budu plně spokojen, když se mi podaří je trochu zorientovat a naladit jejich pozornost.

Po tomto úvodu jsem připomněl princip orálního gesta, jak mu rozumí Emanuel Frynta, a provedl jsem letmou fonetickou propedeutiku (vč. výslovnostní normy). Potom jsem již začal nosit texty a vstřícně jsem vyzýval dobrovolníky, aby nám je předčítali. Věcně a po smyslu. Představoval jsem si, že začneme u základní, věcné logiky textu a časem se přes různé žánry dostaneme spíše k vlastnímu výrazu. Nejprve jsme si četli úryvky z Palackého Dějin národu českého v Čechách a na Moravě, Márinky Karla Hynka Máchy a Jarkovského Společenského katechismu, pracovat by se však dalo s leccími jiným, co má podobně komplikovanou syntax či množství archaických tvarů a výrazů, úhrnem co má potlačenou základní mluvňou potenci. Studenti se pokaždé zapotili zvláště nad Máchovými záludně rozvíjenými periodami, které jsou plné vsuvek a neobvyklého slovosledu, a je třeba se zvýšenou pozorností sledovat, co a proč se k čemu vztahuje. Připočteme-li obvyklou trému, pak je pochopitelné, že čtoucí se v těchto textech zpravidla ztráceli, škobrtali, zadržovali se, museli se často vracet – působili zkrátka jako prvňáci, kteří se učí číst. Díky všem deformacím a dysfunkcím bylo dosti zřetelné, jak v řeči fungují základní prozodické prostředky, od důrazu přes intonaci k pauzám, takže toto čtení kolikrát nepotřebovalo komentáře. Nehledě na to, že vždycky bylo atraktivní a uvolňovalo atmosféru.

Nicméně vysokoškolští studenti jsou lidé zvyklí pracovat především s texty, a tak záhy přišla doba, kdy jim verbální logika

přece jenom přestala dělat větší problémy, a bylo nutno zaměřit se na výraz. A tady došlo k několika zádrhelům. Jak řečeno bylo potřeba se smířit s tím, že atmosféra direktivně sestavené, relativně početné a co do složení proměnlivé skupiny (studenti chodili v počtu 10 – 30) není žádnému zkoušení příliš nakloněna. Dost dlouho převažoval stud, popř. se naopak vyskytoval exhibicionismus. Kromě toho jejich uši nejsou vycvičeny poslouchat, jak se mluví, a tak nějakou dobu trvalo, než se jim moje postřehy začaly spojovat s konkrétní, právě slyšenou realitou. Občas jsem si připadal jako zoufalý mluvka, který říká, že bílá je bílá, jenže oni bílou vůbec nevidí. Jako bych jim spíš něco sugeroval, než že bych poukazoval na zjevné.

K podstatnému posunu došlo v momentě, kdy jsem se pustil do čtení s nimi. Zásadní to bylo jak pro atmosféru, tak pro evidentnost a názornost. Samozřejmě posluchače nesmírně pobavilo a potěšilo, když jsem taky párkrát zachyboval (nechtěně!). I když jsem každou hodinu předtím nesčetněkrát deklaroval, že jde o hledání a zkoušení, začalo k němu docházet alespoň tu a tam teprve po mé aktivní a „stejnorodé“ účasti. Studenti byli aspoň částečně osvobozeni od potřeby uspět, nejlépe napoprvé, a přestali mě považovat za toho, kdo ví a zná a jehož kritice se chtějí nechtějí vystavují. Konečně se tak zpřítomnila naše vzájemná kolegialita či partnerství. Skutečnost, že jsem své chybování přiznal a pojmenoval, a zejména že jsem si netrefené najížděl znovu, připomnělo a podpořilo kýžený experimentální charakter čtení.

Vyzkoušel jsem si s nimi všechny varianty, co mě napadly. Většinou jsem čítával až po studentech, abych je nechal nejprve hledat po svém, někdy jsem naopak začal jako první, abych to hledání programově předznamenal. Stejně tak došlo i na „analytické“

čtení, čtení po větách, kdy jsem se střídal s chudákem dobrovolníkem, aby to srovnání bylo co nejbližší a nejkonkrétnější. Jednou jsem provedl i čtení-lekci, když jsem přečetl Ejemovic Rézinku Jaroslava Haška ve své aktuální kondici a pak ji četl po malých částech, nabízel jsem ještě další varianty a doplňoval to sebereflexí, zobecňujícími komentáři či volnými asociacemi.

Díky tomu, že jsem se takto angažoval, daly se konečně lépe slyšet výrazové možnosti, které text nabízel, či výrazové stereotypy, do nichž čtoucí občas upadali. Žádné vysvětlování nenahradí názornost praktického pokusu a srovnání. Předtím jsem se mohl něco namluvit o opakujících se intonačních schématech a falších, o agresivitě rytmu a tempa, nebo o nefunkčním staccatu. Dokud jsem nenabídl jejich zvětšení nebo dokud jsem do kontrastu nepromluvil pokud možno přesněji a plastičtěji, nikdo mi nerozuměl, co tím myslím.

Snažil jsem se, aby mé čtení nepůsobilo normotvorně, ale jenom jako impuls a inspirace, jako jedna z možností. A přirozeně mi hodně záleželo na tom, abychom srovnávali jenom a výhradně studijně, abychom nehodnotili, abychom nediskvalifikovali, ale abychom si upřesňovali a pojmenovávali. Za každou zjevnou chybu jsem byl rád, protože bylo o čem mluvit, bylo nač poukázat. Naopak rozpačitý jsem byl ze čtení, které bylo logicky víceméně v pořádku, výrazově sice chudé, nicméně nedalo se říct, že vyložene falešné. Na nuance jsem srozumitelně odkázat neuměl a dotyčného před ostatními rozhýbat k barevnější promluvě taky většinou ne.

Pro pokoušení výrazových možností jsem doposud přinášel mluvné texty, texty s výrazným orálním gestem, které má ve své dramaturgii Vítězslava Fryntová a které jsem si za jejího vedení za studií zkoušel říkat, tj. Němcovy soudničky, Fryntovy básničky,

Haškovu Ejemovic Rézinku či Těsnohlídkovu Bystroušku aj. (ostatně zmíněného Máchu i Jarkovského mám také od ní). Uvedené texty vždycky spolehlivě zabraly, tedy vzbudily ohlas a bylo na nich patrné, co se myslí pojmem orální gesto. Vděčné a názorné bylo i to, když jsme si následně pouštěli jejich nahrávky, tedy Františka Němce v podání Vlasty Buriana, Emanuela Fryntu v pojetí Ivana Vyskočila a Rudolfa Těsnohlídka v interpretaci Karla Högera. Z namlouvací scény v Lišce Bystroušce jsem „vytáhl“ všechny přímé řeči a zkusili jsme si ji rozehrát jako dialog (s možnou výměnou mužské a ženské role) a pak jsme si ji četli i jako vyprávění, jehož vypravěč přechází z role do role a po brechtovsku z vyprávění do dramatického zpřítomňování a naopak. Díky těmto kejklům a samozřejmě i díky hanáckému nářečí patřila Bystrouška vždy k tomu nejoblíbenějšímu.

Když pomínu, jak těžko se většinou hledají dobrovolníci, kteří by šli předčítat, tak největší problém je vždycky v tom, jak situaci veřejného čtení nastavit – aby byla dostatečně „čitelná“, aby z ní něco konkrétního vyplývalo a aby byla pokud možno příjemná a přitažlivá pro všechny zúčastněné. Jako výhodné se přirozeně osvědčilo, když se do zkoušení mohlo současně zapojit co nejvíce lidí: buďto jeden a tentýž text četli postupně další studenti, nebo jsme četli úryvky z dramatické literatury (Čechov, Vyskočil). Většina studentů kupodivu nevydrží příliš dlouho sledovat pokusy jiných. Zřejmě si neuvědomují, že spoluvytvářejí atmosféru, ovlivňují průběh zkoušení a že se mohou učit a dozvídat také z poslechu druhého. Hlídal jsem tedy jejich pozornost a zúčastněnost a zkusel jsem nacházet přiměřeně dlouhé texty i nahrávky a optimální proporce mezi čtením a mými vstupy. Jistěže ne vždy jsem se strefil.

Ke konci semestru jsme se ještě stihli věnovat rozhlasovému zpravodajství. Chtěl jsem, abychom se obloukem, po výletech

k výrazu, vrátili k věcnosti a logice. Přepsal jsem slovo od slova několikery zprávy, z komerčních i státních stanic, a ty jsme si četli a poté porovnávali s originálem. Nejzajímavější na těchto pokusech bylo, že jakmile jsem řekl, že se jedná o zprávy, studenti začali číst, jak nejrychleji mohli. Zprávy pro ně znamenají bleškové tempo. Zlozvyky z komerčních rádií dokázali slyšet a pojmenovat poměrně přesně sami, u státního rozhlasu to tak zjevné nebylo. Jeho moderátoři totiž oplývají vyšší mluvním kulturou a kultivovaností, a většina stereotypů či falší je tudíž mnohem méně zřetelná, o to však možná nebezpečnější.

Nedílnou součástí semináře se staly také poslechové hodiny, zvláště před Vánoci. Nosím do nich všechno možné, nejčastěji pohádky (Werichovy autorské interpretace, Macha a Šebestovou s Petrem Nárožným, Medvídka Pů s Markem Ebenem, Pejska a kočičku s Karlem Högerem), ale taky přednášku docenta Macka s Ivanem Vyskočilem, patetické recitativy Waldemara Matušky, Janáčkovu Její pastorkyňu, Hello, Dolly! se Streisand a Armstrongem, český rap atd. Pokoušíme se zformulovat, kterými prozodickými prostředky řeči a jak se zde pracuje, říkáme si, kdy je to přesné a kdy nikoli.

Zkušenost s tímto seminářem jsem zatím učinil dvakrát a více se za jeden semestr nikdy nepodařilo zvládnout. Vedle mých výkladů jsme se k řeči většinou dostávali jenom skze četbu textů a skrze poslech nahrávek. Teprve teď mi však dochází, že pro příště by bylo dobré texty konečně odložit a zkusit si vyprávět bez nich. Nedělám si iluze, že by se studenti něco učili nazpaměť, ale vyprávět vtip, historku, sen, popř. provést nějaký výklad či popis by snad mohli. Doposud jsem byl v roli vyprávějího jenom já, když jim spatra vyprávím o řeči, výměna rolí v tomto smyslu by nemusela být od věci. Především je však žádoucí, když

už je řeč o řeči, aby si studijně vyzkoušeli její kontaktotvornou potenci, aby přesunuli pozornost od sdělení ke sdílení, od textu ke kontaktu.

Na konci semestru jsem každou skupinu požádal o reflexi tématu i způsobu, jakým byl prostředkován. Poprosil jsem o otevřenost, abych se něco dozvěděl, což jsem podpořil tím, že zápočty jsem „uděloval“, aniž bych je četl. V jednostránkových reflexích převažuje pozitivní tón. Studenti vesměs kvitují vstřícnou atmosféru i fakt, že nikdy nebyli nuceni „vystupovat“, že se čtení odehrávalo pouze na základě dobrovolnosti. Ti nejplášší psali, že za tuto jistotu byli obzvláště vděční. Stejně často se studenti přiznávají k tomu, že téma je pro ně nové, že nejsou zvyklí zaměřovat pozornost tímto směrem. Seminář oceňovali zvláště ti, kteří mají výraznější zájem o vlastní autorské čtení, a ti, kdo inklinují k práci v médiích. Pokud jde o kritické ohlasy, tak pravidelně se opakuje, že by tento předmět neměl být povinný, nýbrž jenom pro zájemce. Od zájemců se naopak objevují stesky, že by se chtěli víc dozvědět a hlavně prakticky naučit, byť skoro všichni z nich dodávají, že za stávajících podmínek to zřejmě není možné.

Myslím, že je ještě brzy na to, abych tuto zkušenost plně vyhodnotil. Zdá se však, že většina modifikací a „ústupků“, které jsem učinil oproti tomu, jak jsem zvyklý pracovat v „ideálních“, nebo spíše „normálních“ podmínkách na KATaP, byla prospěšná. Když pro nic jiného tak pro to, že se mi ozřejmila normalita těchto podmínek. Zároveň jsem si však vyzkoušel, že možností, jak si uvědomovat téma, je víc. No a nakonec: nevím, jestli je to pravda, ale mám pocit, že po zážitku té studentské přesily jsem při svém učení na DAMU trochu otevřenější, suverénnější a tolerantnější.

P.S: Sluší se podotknout, že svůj pokus se skupinovým seminářem o řeči jsem průběžně konzultoval s Ivanem Vyskočilem, kterému jsem v tomto ohledu za leccos vděčný, a jak je patrné, podstatně jsem vycházel ze zkušeností nabytých na KATaP s ním i s jeho kolegyněmi, obzvláště s Vítězslavou Fryntovou.

(2002)

**SVÍZEL
S ŘEČÍ**

A. Vyložene osobně

Řečí se zabývám jako učitel, kritik i jako příležitostný autor a herec vyprávěného divadla. Zajímá mě, jak si lidé počínají ve veřejných situacích (čili netýká se to jen divadelní scény) a nejvíc mě láká, co a jak říkají. Dneska můžu zodpovědně říct, že jsem k tomu nepřišel jako slepý k houslím. Na leccos, pokud jde o jazykové vnímání, se založilo, když jsem v Brně na filozofické fakultě studoval češtinu. Vítejte na nejlepší bohemistice na světě, říkali nám v roce 1990 a byla to pravda. Ovšem větší podíl na mém dalším směřování, kupodivu i k oné řeči, mělo souběžně studium divadelní vědy, zejména proto, že šlo o menší, „osobnější“ katedru, na níž jsem se mohl opravdu s někým „osobně“ setkat. Za zlaté éry to byli třeba Eva Stehlíková nebo Ivo a Petr Osolsobě a – pochopitelně šéf ústavu profesor Bořivoj Srba.

Byli jsme první polistopadoví studenti, ctění učitelé do nás prali energii horem dolem a otevírali nám oči. Prim v tom bezesporu hrál impozantní a imponující Srba se svými znalostmi, názory, ale především vášnivým ethosem a dramatickým pathosem. Taký mě ohromoval, ale zároveň ochromoval. Připadal jsem si z toho svého Prostějova nějaký nedostačivý, a protože jsem pana profesora nechtěl rmoutit a protože jsem nechtěl, aby se na to přišlo, držel jsem se zásady mluvití stříbro, mlčeti zlato. Pakliže jsem byl tázán, zrudl jsem, něco jsem zakuňkal a vzápětí bych to nejraději vzal zpátky. Jenomže v tu chvíli mě Srba vyzval, abych to řekl ještě jednou, jelikož ani tento muž s absolutním sluchem mě neslyšel, a vše se opakovalo. Takový tintoch jste tenkrát byl, říkal mi nedávno. A byl jsem na odpis. Situace se změnila jako mávnutím kouzelného proutku, když jsem před postupovými státnicemi přinesl ročníkovou práci. Nastudoval jsem si Veltruského Drama jako básnické dílo a toto návodné

pojednání o dialogu a monologu jsem svědomitě uplatnil na Suchého Jonáše. Pane Č., vy jste napsal strukturalistickou práci. – Pan Č. nevěděl, jestli je to dobře nebo špatně, pan Č. nevěděl, co činí. Držel se zkrátka jediné kloudné teorie o dialogu, kterou tenkrát našel, a hotovo.

Nějaký čas nato jsem sepsal esej, ve které jsem srovnával Osvobozené divadlo, Divadlo Semafor a Divadlo Sklep, zamýšleje se nad obloukem od avantgardy k postmoderně. Pane Č., vám tam chybí Vyskočil. – Já nevím, to je o divadlech, kde se zpívá. – Vám tam chybí Vyskočil, nechtěl byste o něm psát diplomovou práci? – To mě nikdy nenapadlo... Otec české alternativy zanedlouho přijel přednášet do Brna. – Ivane, to je pan Č., a bude o tobě psát diplomovou práci. – Chlapče nešťastná, co vás to napadlo?! Ale já už jsem se nenechal odradit, byl jsem, jak se říká, osloven – zvláště když Vyskočil přednášel o tom, co to znamená být svou řečí a být svým hlasem, a sám sebou to dokládal. Napsal jsem závěrečnou práci na češtině (samozřejmě taky o řeči) /1/, pustil se do práce o Vyskočilovi a nakonec jsem se jakožto diplomovaný intelektuál vypravil do hlavního města, abych zde na vlastní kůži zakusil to, čemu jsme se v Brně učili teoreticky.

Ivan Vyskočil a kol. mě vzali do učení, i když (anebo právě proto, že) bylo jasné, že herec ze mě nebude – ale ať má chlapec pro to, o čem bude psát, aspoň trochu pochopení i z vlastní zkušenosti. Mnohé, o čem jsem pak v Praze slýchal, jsem už znal od profesora Srby. Speciálně jsem vynikal v pojetí univerzity coby společného učení učitelů a žáků, o autorsko-etické maximě ručit za to, co dělám a říkám, jsem už pojem taky měl, a když se mluvilo o E. F. Burianovi a múzičnosti, nemohl jsem být překvapen ničím. Z toho je vidět, že jubilant i nedivadelník byli

a jsou v mnohém jako bratři a že za znalostmi jsem do Prahy jít nemusel. Potřeboval jsem se však přece jenom dobrat vlastní řeči a nechat ty brněnské investice dozrát.

B. Méně osobně

Snad je teď patrné, proč je můj vztah k řeči zároveň ryze studijní a zároveň ryze osobní a proč mě přirozeně přitahují pojetí, která zdůrazňují esitenciální rozměr řeči a člověka. Tedy to, že se člověk dává do řeči, že se člověk vyjadřuje řečí a rovněž řeč vyjadřuje člověka, že řeč je něco, skrze co se člověk vyznává v sobě, v druhých, ve světě a skrze co vstupuje se sebou, s druhými, se světem do vztahu. Ovšem co s těmito ušlechtilostmi v životě, konkrétně ve škole a v divadle?

Katedra, na které se řeči věnuji nyní, se vyznačuje pestrou skladbou studentů. Kromě interních studentů a studentů z ostatních kateder DAMU dochází každý semestr řádově desítky frekventantů z „nedivadelních“ škol, nejvíce a nejčastěji z filozofické a teologické fakulty, z FAMU, VŠUP či AVU. Tito studenti mají různé druhy a různou míru nadání, někteří z nich jsou již na své cestě a potřebují jenom „doladit“, někteří mají „pouze“ pnutí a teprve hledají, kudy a jak je uvolnit či napřít. Většina z nich však nesměřuje k herectví (v tom smyslu, že je chtěli vykonávat jako profesionální umění). Snad mohu tvrdit, že převažují introvertní typy. Především to proto, aby bylo patrné, že svízele, o nichž bude řeč, se nemusí pokaždé shodovat s tím, s čím se potýkají studenti a učitelé přece jen výběrovějších hereckých škol. Na druhou stranu jsou tyto problémy možná známější většímu či běžnějšímu spektru lidí.

Vlastně chtěl bych se pozastavit nad jedinou svízeli, a sice

autenticitou (či spontaneitou či přirozeností). Rovnou nechávám stranou významovou rozostřenost tohoto slova a spokojil bych se pro tuto narozeninovou zdravici s doufám přijatelným předpokladem, že jde o vyváženou souhru mezi tím, jaký jsem uvnitř a jak se jevím navenek. Stává se velmi často, že studenti mají strach, aby se nezpronevěřili sami sobě, své přirozenosti, aby probůh nebyli teatrální, a nechtějí proto přistoupit na ponuky něco si naplno zkusit. Například vydávat hlas a gestikulovat intenzivněji, s větší dávkou exprese, ne-li pathosu. To už bych nebyl já, takový já nejsem, to mi není vlastní, říkávají.

Potíž je v tom, že za svou přirozenost považují to, jak se projevují obvykle. To, jak se neprojevují, ale jak by se projevovat mohli, protože to mají ve svých možnostech, ve svém nadání, jim připadá cizí. Trvá dost dlouho, než dotyční skutečně přistoupí na to, že se jim nesáhá na jejich autenticitu, ale naopak že jde o to, napomáhat jí, aby se uvědomovala, kultivovala a rozvíjela, aby se realizovala sdělně, s přesahem k druhým. U naprosté většiny studentů toho zapotřebí je, ostatně proto nejčastěji přicházejí, ať už to vědí či nevědí. Jejich prvotní nechuť přistoupit na naše pobídky k výrazovým experimentům rovněž souvisí s tím, že ne zcela rozlišují mezi situací veřejnou a soukromou. Totiž uvědomují si velice dobře, která je ta veřejná stresuje. Každý zažil, že se mu někdy, nejčastěji ve škole před tabulí /2/, škrtil hlas, potily ruce, zrychloval tep, těkaly oči, že mu bylo úzko a mdlo. Nepřijde jim však, že na to, aby oslovili ostatní, udrželi jejich pozornost a mohli s nimi uvolněně komunikovat za přirozené „výměny energie“, je zaptřebí jiná komunikativní hladina, než když jsem sám (či s někým anebo s několika málo blízkými). Jsem to pořád já, nicméně podmínky, v nichž jsem se ocitl, jsou jiné, a je tedy potřeba, aby i můj výraz odpovídal to-

muto nastavení. To, co je mi vlastní, jistěže si ponechám, „jen“ to však rozvinu a rozehraji do patřičných rozměrů, které mohou mít kýžený přesah k druhým, od nich se mi pak může něco vracet – abych se nevysílil tím, že do nich mluvím jako do dubu, a odezva žádná.

Významným pozitivem počátečního „odporu“ studentů je, jak samozřejmě a silně se identifikují s tím, co a jak říkají. Teze o tom, že řeč je (pouze) nástrojem k dorozumívání, okamžitě padá pod stůl. To, co říkají, není nějaká řeč, na nich nezávislá to jsou vždycky oni. Je přitom srdečně jedno, jestli slova jsou dána předem nějakým textem, anebo se mluví tzv. spatra, protože verbální složka není to nejpodstatnější. Studium řeči – alespoň v těchto případech, které však považuji za většinové či reprezentativní – v první řadě znamená studium své řeči. Člověk by měl poznat a přijmout, co a jak říká, čili sebe, a to není vždycky jednoduché. Učitel je pak ten, kdo naslouchá a slyší, kdo objektivuje, kdo přispívá k této sebereflexi a sebeakceptaci. A pomáhá toto konkrétní, originální uvádět ve vztah s obecným, společným, tedy s tím, jak to mívají ostatní. Obrácení pozornosti k sobě sama je samozřejmě dočasná a prolíná se s tím, jak se člověk učí mluvit po smyslu a k někomu: aby mu druhý rozuměl a měl pochopení, aby ho druhý slyšel a vyslyšel.

Samostatnou kapitolou je, řečeno s nadsázkou, etika řeči – aby se člověk učil říkat, co si myslí a co dělá. V elementární rovině to znamená, že je během promluvy plně přítomen a jeho řeč odovídá hnutím mysli a hnutím těla, je s nimi v nějaké korespondenci. Mluví z optimálního tělového zapojení a artikulovaný hlas není jen intelektuálním výkonem, ale pokračováním či završením toho, co se v něm děje, co vyzařuje z jeho osobnosti jakožto psychosomatického celku.

Naznačená potíže s autenticitou má jistě více příčin. Ta zřejmě generální souvisí s mizením přirozeného světa (Patočka), s tím, jak stále častěji známe věci zprostředkovaně, ale ne z vlastní zkušenosti, a tělová vnímavost ochabuje. To však také ponechejme na jinou úvahu a připomeňme jen, jak u nás tuto situaci ještě komplikuje neblahé dědictví komunismu, který řeč zdevastoval jako máloco jiného. Oficiální propaganda žvanila nesmysla či lhala a kdo proti tomu pozvedl hlas, byl potrestán. Prázdnota a lživost totalitní frazeologie se maskovala tím, jak se mluvilo: zdání samozřejmosti, důvěryhodnosti a pravdomluvnosti se dohánělo libě znějícími hlasy, perfektní dikcí a přívětivými úsměvy. Rozpor mezi tím, že se dokonale sdělují lži a absurdity a nepřiznává se to, je pochopitelně do očí a uší bijící, nicméně síla masivního opakování je také velká, a tak se snadno stane, že člověk otupí a přistoupí na blbost jako na normalitu /4/. Samozřejmě, že u těch, kterým to nedá a kteří se nedají, to vyvolá reakci a dotyční budou raději koktat, kuckat, zalykat a zajíkat se, ráčkovat, prskat, přerhávat se a budou mít klidně všemožné další neduhy, jen když budou mluvit z duše, ze srdce, od plic či jak jim zobák narost, zkrátka bez přetvářky a svobodně. Člověk se záměrně nekultivuje, aby ani náznakem nevzbudil podezření, že je najatelný profesionální rétor či komediant, který něco na druhé nahrává. Jeho neotesanost, neohrabanost, neumělost dává ostatním najevo, že skutečně mluví za sebe a ze sebe, a odlišuje jej od nežádoucích skupin. Má to svou pravdivost a přesvědčivost, má to svůj jasný a srozumitelný důvod a jsou situace, kdy tato čistota a ethos jsou nade vše. Problém je, co s tímto kouzlem neumělého dál, když například padne totalita a ve veřejných situacích se člověk ocitá málem častěji než v soukromých /5/. Nejspíš je namístě otázka, zda se znovu

nepokusit uvést v soulad ono prapodivné rozpojení výrazu a obsahu, které tu po komunistech zbylo. Tím spíš, když je po nich v leccems ochotně přebírá a bujně pěstuje konzumní společnost.

Poznámky

- 1) Ovšem naprosto neumělecké: foneticky jsem přepsal a rozebral rozhlasem hojně vysílané telefonáty mezi moderátory a posluchači a pokoušel se popsat prolínání veřejného a neveřejného živlu.
- 2) Mimochodem je zajímavé, jak velmi mnoho se ve škole dbá na gramotnost a kulturu písemnou a jak velmi málo na gramotnost a kulturu mluvní, pakliže si odpustím rady a příkazy typu: Odpovídejte celou větou. Neříká se jo, ale ano. Mluvte, až budete tázáni. Na to jsem se vás neptal. Snad je to dáno tím, že učení mateřštině coby „vztahotvornému médiu“ se skutečně ponechává matkám, kdežto ve škole se jazyk záhy začne používat hlavně jako nástroj k předávání a opakování informací, viz výše zmíněný stres před tabulí.
- 3) Různé kurzy rétoriky, asertivní komunikace apod., které se zpravidla zakládají na technice, co udělat, abych v příslušné situaci dosáhl svého, tento existenciální aspekt velkoryse opomíjejí.
- 4) Pohřbívání řeči krásným mluvením lží trefně evokoval Petr Zelenka v Příbězích obyčejného šílenství, včetně příslušného dovětku k současnosti: Otec, jedna z hlavních postav hry, se za normalizace živil namlouváním komentářů k politickým zprávám a týdeníkům. Jakkoli se s tím, čemu propůjčoval hlas, neztotožňoval, kus identity mu to přece jen vzalo. Nakonec se stane jakousi pouťovou atrakcí, když se svými komentářskými čísly začne vystupovat po intelektuálních sešlostech dnešní Prahy.
- 5) Obrovský počet možností, jak se veřejně projevovat, je věc jistě skvělá. Méně radostné je, jak se díky tomu publikuje nekvalita, která se stává standardem: užvaněnými moderátory v soukromých rádiích a televizích počínaje a mdlým, zaměnitelným herectvím – dá-li se mluvit o herectví – v instatních seriálech konče.

(2006)

**DOBRÝ CHLAPEC
IVAN VYSKOČIL
čili
PANU UČITELI
A PANU ŠÉFOVI
S LÁSKOU**

Začátek

Když jsem dostal nabídku, sepsat něco k pětasedmdesátinám Ivana Vyskočila, hned jsem viděl, jak začnu Redutou, protože v sedmapadesátém v tomhle – jak říká – pajzlu zakládá s Jiřím Suchým českou divadelní alternativu, pak se plynule přejde na Zábradlí, jako tam přešli i oni, a potom přijde to nejhlavnější – Nedivadlo. Rozepsal bych se o vyprávěném divadle a o otevřené dramatické hře a o tom, co to znamená hledat a experimentovat a jak jsou k tomu zapotřebí spolupracovníci na jevišti i v hledišti. A tím bych se přirozeně dostal ke škole, nejdřív k Lidové konzervatoři, kde Vyskočil s těmi svými, navzdory normalizační absurditě, v plném nasazení učil a zkoumal, no a pak k té současné, k DAMU. A pochopitelně by se ještě slušelo připomenout, co všechno Vyskočil napsal a jaké zaujímá místo v české poválečné kultuře, a zakončilo by se to nějak upřímně a elegantně, jako že potkat se s ním je požehnání a že umí člověka rozsvěcet – prostě byl by to moc hezký narozeninový text, jak se sluší a patří, když má jeden kulatiny a ostatní ho mají rádi. Jenže nějak se mi to nedařilo a nedařilo, až jsem toho radši nechal. Těch důvodů je víc, ale nejpodstatnější je asi ten, že pro mě je Ivan Vyskočil pořád a nejvíc živá přítomnost.

Potom: Jak jsem se s Ivanem Vyskočilem potkal

Když jsem se poprvé tváří v tvář setkal s Ivanem Vyskočilem, byl jsem neduživý chlapec z filozofické fakulty. Taky jsem byl vegetarián, skoro vůbec jsem nepil, nemluvil jsem sprostě, měl jsem velmi romantické představy o ženách a vůbec. Nic z toho už dneska neplatí.

Poprvé jsem Ivana Vyskočila viděl někdy v osmaosmdesátém či devětaosmdesátém roce. Byl jsem gymnaziální student z Prostějova a ani jsem moc nevěděl, na jaké Nedičadlo se jedu do Olomouce podívat. Jmenovalo se to dost šíleně a hráli v tom dva postarší páni, Vyskočil a Roubínek. Ten první trochu špatně mluvil, zato hýřil aktivitou a energií, druhý byl nesmělejší, věcnější a tak trochu to celé hlídal. Byla to nebetyčná blbovina, ale ti dva zjevně vzdělanci ji vyprávěli a hráli s nelíčeným zaujetím a neobvyklým nasazením. Moc jsem tomu nerozuměl, ale byl jsem u vytržení z toho, že je někdo schopný tak a tolik si hrát s češtinou.

Podruhé jsem ho viděl v Brně na přednášce, někdy v roce 1992. Vyprávěl o svém učení na DAMU, o dialogickém jednání, které člověk vede sám se sebou, když je v koupelně a noří se do teplé lázně, o tom, co to znamená být svým hlasem a svou řečí, a všechno dokládal nejen svými slovy, ale i tím, jak v tu chvíli byl a mluvil. Myslím, že jsem z toho byl moudrý stejně málo jako tenkrát v Olomouci, ale zaujalo mě to ještě víc, cítil jsem se, jak se říká, osloven a byl jsem k tomu, co a jak se říkalo, a k tomu, kdo to říkal, přitahován jak můra za světlem.

Třetí setkání se odehrálo rovněž v Brně. Nedlouho předtím mě můj tehdejší profesor Bořivoj Srba velmi hezky přivedl k tomu, že bych vlastně chtěl a měl psát diplomovou práci o Ivanu Vyskočilovi. A když Vyskočil znovu přijel do Brna, byl jsem mu s tímto nápadem představen. Jak řečeno, byl jsem neduživý chlapec a bylo to na mě znát, a tak jaksi pro jistotu profesor Srba k tomu představovacímu aktu dodal něco v tom smyslu, že sice nevypadám, ale že jsem nadaný student či tak nějak. Vyskočil mě politoval, že jsem nešťastník, když o něm chci psát, a dal mi samolepicí vizitku, a že až budu v Praze, ať se zastavím. Zastavil jsem se na DAMU někdy v roce 1995 a rovnou, bez přípravy jsem

se octl na hodinách dialogického jednání, aniž bych o to žádal a aniž bych – už zase – věděl, oč se jedná. Necht' si to prý s ostatními taky začnu zkoušet, jestli chci. Stalo se, a já jsem tomu propadl. Nakonec jsem za tímhle studiem odešel do Prahy a pak jsem zde i zůstal coby asistent. Dodneška.

Dál: Co mám rád na Ivanu Vyskočilovi

Na Vyskočilovi mám rád jeho gurmánství. Nejenom to, které se týká jídla a pití, i když to je na první pohled nejzřetelnější. Svěho času chođival Vyskočil se svými studenty, anebo třeba jenom s jedním z nich, na plzeň do hospody U Rudolfa. Vyměnili jsme školní instituci za hospodskou, ale učení pokračovalo. Pravda, oproti škole bylo omezené „jen“ na mluvení, tedy na diskusi či na přednášku, zato se však viditelněji, takříkaje ruku v ruce pojilo s požitkem. Půllitry o sebe ťukly, polkly se první doušky a kol kolem se rozléval pocit blaha, který Vyskočil – na vousech mu hrála pěna, oči mu jiskřily a obočí jezdilo nahoru dolů – ještě umocňoval slovy: To se máme! To se zase jednou máme! Vyskočil, ať v hospodě či ve škole, jako by byl v roli hostitele, který vás zve k prostřenému stolu. Nemusíte se zrovna ládovat, stačí, když jenom ochutnáte, a pak se uvidí. Buď vám zachutná, vrátíte se a s jídlem nejspíš vzroste chuť, anebo si třeba najdete jinou tabuli. No a možná někdy později sami budete mít taky co dobrého nabídnout. Zkrátka Vyskočil učí s vírou, že je potřeba, aby to člověka bavilo, aby jej to soustřeďovalo a nabíjelo a aby z toho měl radost a poáitek. Mohli bychom to nazvat třeba duchovní slastí.

Nemůžu říct, že bych nikdy nejedl nic lepšího než s Vyskočilem, a stejně tak nemůžu říct, že bych už dříve neslyšel leccos z toho,

o čem mluví ve škole. Nicméně teprve on – zejména svým vlastním příkladem – mě přiměl k tomu, že jsem si začal uvědomovat, oceňovat a hlavně užívat to, co je mi předloženo k požití, a teprve on mi nabízel „vědění“ a „tázání“ tak, že ke mně začalo skutečně promlouvat, oslovovalo mě a činilo mi radost. Promiňte, že tu metaforu táhnu ještě dál, ale nedá mi to, abych nepřipomněl, že na skutečnou hostinu nemůže být člověk sám, ale nutně potřebuje společníky, aby s nimi tyžitky mohl sdílet a rozhojňovat. A se studiem je to zrovna tak. Pro kýžené univerzitní společenství učitelů a žáků našel Vyskočil velmi šťastné a štavnaté pojetí.

Ochutnávání a vychutnávání se u Vyskočila nepojí jenom s jídlem a s učením, ale taky s řečí. Ostatně slova i sousta procházejí jedněmi ústy. Jeho požívačnost je i v tomto případě takřka nezkrotná a nakažlivá. Myslím, že mluvená řeč je pro něj médiem, ve kterém se cítí jako ryba ve vodě. Představuju si, že píše, představuju si, že rozjímá a medituje, ale stejně ho mám nejvíc před očima, že mluví. Nevím, ale zdá se mi, jako by to „dávání se do řeči“ a „stávání se řečí“ (takhle existenciálně by to nejspíš řekl) bylo něčím, čím se napájí podstatněji než tím psaním či usebíráním se, jako by se tím přesněji, přehledněji a vyloženě hmatatelně vyznával ve světě i v sobě. Jeho řeč se většinou rovnou dá tisknout. (Sám to můžu dosvědčit: když jsem s ním jednou pro nějaký časopis natáčel rozhovor, nemusel jsem korigovat vůbec nic.) Nejde mi však o to, abych velebil jeho jistě mimořádný elokventní talent, ale abych upozornil na to, jak se řečí a v řeči stává plnějším, jak se rozžíná a rozžívá, jak nabývá na intenzitě a jak mu to od jistého okamžiku najednou začne pěkně hrát a souhrát. Jak je to zajímavé nejen intelektuálně, kvůli vyvstávání souvislostí, ale především proto, jak je to plně přítomné a vlastně dramatické, jak vás to vtahuje, jak ho tím

svým aktivním posloucháním dotujete a jak vám to taky začíná zapalovat a pálit.

Takový dar řeči samozřejmě neznamená produkování květnatých monologů, ale právě vznikání a udržování kontaktu. V posledních letech je to paradoxně zesíleno Vyskočilovou nedoslýchavostí. Nejenže bedlivěji naslouchá a odezírá, ale také intenzivněji a hlasitěji mluví. Vy sami, pokud jde o vaše mluvení, musíte činit totéž a většinou ještě zřetelněji. Ždímáte ze sebe svůj hlas jako málokdy jindy a vydáváte se tak všanc. Už jen tím se s ním ocítáte ve výraznějším a kupodivu taky suverénnějším, a když si na to zvyknete, tak i milejším kontaktu a vztahu.

Nakonec

Stalo se, že život a doktoři naordinovali Vyskočilovi přísnější režim a každé sousto i hlt se najednou musely vážit a zvažovat. Pamatuju si docela dobře ten čas, kdy se na to zvykalo, kdy se doposavad nespoutané bonvivánství přeladňovalo a zkldňovalo. Staré dobré chutě a choutky, pokud jde o jídlo a pití, nenávratně mizely a zkraje to vypadalo jako holý smutek a neštěstí. Organismus se však velmi rychle vzpamatoval a se stejnou požívačností a zvědavostí začal objevovat nové chuťové vjemy. Byl jsem tomu moc rád. Jednak bych si nepřál žádné smutky a sentimenty, jednak jsem si myslel, že to přece nemůže být vázáno jenom na určitý okruh požívatín. Nevím, jestli se požitkářem člověk rovnou rodí, ale myslím, že se jím může stát, že se tomu lze učit a naučit a že to je zdravý a bohubílý postoj, postoj pro život – pakliže se týká těla i ducha. Přivedl mě k tomu dobrý chlapec Ivan Vyskočil.

(2004)

Ediční poznámka

Malá propedeutika přednesu byla prvně publikována v časopise *Řečiště* (1999/4). K ní jsem pro tuto knížku přidal Svědeckou doložku, úryvek ze své diplomové práce dokumentující studia u Vítězslavy Fryntové. Řeč a tělo jsem prvně přednesl na konferenci mladých teatrologů v Brně v roce 1998, vyšel pak v elektronickém časopise *Yorick* (1999/1). Dobrý chlapec Ivan Vyskočil (*Amatérská scéna* 2004/1) je narozeninová zdravice k pětasedmdesátinám zmíněného profesora, *Svízel s řečí* vznikla ke stejnému jubileu jiného mého profesora – Bořivoje Srby (*Ad honorem Bořivoj Srba*, Brno: JAMU 2006). Jak jsem se učil učit popisuje mou zkušenost s kandraským učením na Literární akademii Josefa Škvoreckého (vydáno jako učební sešit na KATaP 2002), konečně *Etika řeči* byla psána pro konferenci KATaP v Divadle Na zábradlí roku 2002 (objevila se ve sborníku *Hic sunt leones* (o autorském herectví), Praha: AMU 2003).

Summary

Michal Čunderle's texts in the book *About speech* deal with education, training and view of speech as a psychosomatic discipline which is taught at the Department of Authorial Creativity and Pedagogy at the Theatre Faculty of The Academy of Performing Arts in Prague. The author refers to the approach of Ivan Vyskočil (*Good boy Ivan Vyskočil*) and Vítězslava Fryntová (*A little oral recitation propedeutics*). Furthermore, the author summarizes his own study experiences (Witness's appendix) and describes the process of finding his way to teaching (*How I learned to learn*). It contains essential linguistic context, touches upon harmful heritage of Communism and today's mass media production, and highlights particularly interconnection of speech and the body (*The Ethics of Speech, Speech and Body, Trouble with Speech*).

Rejstřík	Pilátová, Jana Poláček, Karel
Armstrong, Louis	Roubínek, Otakar
Burian, Vlasta	Sachs, Oliver Saussure, Ferdinand de
Čechov, Anton Pavlovič	Smrčková, Hana Srba, Bořivoj
Dante, Alighieri Deml, Jakub	Stehlíková, Eva Streisand, Barbra Suchý, Jiří
Eben, Petr Eco, Umberto Eliot, Thomas S.	Těsnohlídek, Rudolf
Frynta, Emanuel Fryntová, Vítězslava	Válková, Libuše Vančura, Vladislav Veltruský, Jaroslav Vyskočil, Ivan Vyskočilová, Eva
Grepl, Miroslav Guth-Jarkovský, Jiří Stanislav	Werich, Jan Wittgenstein, Ludwig
Hašek, Jaroslav Höger, Karel Hrabal, Bohumil	Zelenka, Petr Zich, Jan
Janáček, Leoš	
Karlík, Petr Kolář, Jan Kratochvílová, Zdenka	
Mácha, Karel Hynek Matuška, Waldemar Mikeš, Vladimír	
Nárožný, Petr Němec, František	
Osolsobě, Ivo Osolsobě, Petr	
Palacký, František Patočka, Jan Petříček, Miroslav	

Michal Čunderle

O řeči

Redakce Milena Masáková

Grafická úprava a sazba Jan Zich

Nakladatelství Brkola, s.r.o.

Praha 2012

Vedecká rada Barbora Schnelle, Otakar Karlas a Přemysl Rut

Vydání první

ISBN